

**MAVZU: PEDAGOGIK MULOQAT.KASB-HUNAR
KOLLEJDLARIDA MULOQAT MADANIYATI.**

REJA:

- 1.Dars hamda darsdan tashqari jarayonda o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqot, unga qo‘yiladigan talablar.**
- 2.O‘quv-tarbiya jarayonida pedagogik muloqotni boshqarish uslublari.**
- 3.O‘qituvchining o‘quvchi bilan bo‘lgan muloqatida ishontirish va ta’sir etish usullaridan foydalanish.**
- 4.Pedagoglar jamoasida muomala odobi.**
- 5. Xulosa.**
- 6. Foydalanilgan adabiyotlar**

1.Dars hamda darsdan tashqari jarayonda o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqot, unga qo‘yiladigan talablar.

Muomala kategoriyasi umumiy psixologiya fanining asosiy kategoriyalaridan biri hisoblanib, u o‘z ichiga shaxslararo munosabatning eng muhim mexanizmlarini qamrab oladi. Psixologiya fanida muomala kategoriyasi keng ma’noda tushunilganda hamkorlik faoliyatining ichki aloqasini mujassamlashtirib, o‘zaro ta’sir va o‘zaro munosabatni aks ettirib, ijtimoiy protsessual jihatini ifodalaydi. Muomalaning eng muhim tarkibi muloqot sanalib, motivatsiyada motiv qanday ahamiyat kasb etsa, u ham xuddi shunday muhim rol o‘ynaydi.

Muomala - hamkorlik faoliyatining ehtiyojidan vujudga kelib chiquvchi, shaxslararo muloqot rivojlanishining ko‘p qirrali jarayonidir. Muomala quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topgan:

- **Kommunikativ** (bir tomonlama axborot o‘zatish). Muomala o‘z ichiga hamkorlik faoliyatining qatnashchilari bilan o‘zaro axborot almashuvni qamrab olgan bo‘lib, kommunikativ jabha sifatida tavsiflanishi mumkin. Odamlar bir-birlari bilan muloqotda kirishishi jarayonida muomalaning muhim vositalaridan biri tilga va nutq faolyaitiga bevosita murojaat qiladilar.

- **Interaktiv** (ikki tomonlama ta'sir) - muloqotga kirishuvchilarni o'zaro ta'siri, ularning nutq faoliyatida nafaqat so'z orqali fikr almashinuvi, balki hatti-harakat va hulq atvori bilan o'zaro ta'sir o'tkazishi tushuniladi.

- **Perseptiv** (o'zaro bir-birini idrok qilishi, anglashi) bunda muloqotga kirishuvchilar o'zaro bir-birlarini idrok qilish jarayoni namoyon bo'ladi, ya'ni ulardan biri ikkinchisining ishonchiga loyiq, aqlli, farosatli, tajribali, yuksak tayyorgarlikka ega inson sifatida idrok g'ilinadi.

Muomalaning har uchala tomonini birlikda yaxlit olib qarash, u hamkorlik faolyaitini tashkil qilishning usuli va unda ishtirok etuvchilarning munosabatlari tariqasida namoyon bo'ladi.

Kasbiy muammoni muvaffaqiyatli echish mumkinki, qachonki o'qituvchi bilan o'quvchilar (talaba) hamkorlik faoliyatiga kirisha olsa, shaxsni shakllantirishning maqsad va vazifalariga o'zaro ta'sir va tushunuvchi yo'lga qo'ya olsa shundagina pedagogik muomala amalga oshadi.

Pedagogik muomala - bu o'qituvchining talabalarga ta'sir o'tkazish usullarining muayyan tizimidir.

- hamkorlik ishtirokchilarning o'zaro axborot almashuvi;
- turlicha kommunikativ vositalar yordamida o'qituvchi tomonidan talabalar bilan o'zaro ta'sir va o'zaro munosabatni tashkil qilish;
- muayyan maqsadni dasturiy asosda amalga oshirishning rejalashtirish va o'tkazish funksiyasini bajaradi.

Pedagogik faoliyatda muomala birinchidan, o'quv faoliyatini yakka hol bajarishning vositasi, ikkinchidan tarbiya jarayonini ta'minlashning ijtimoiy-psixologik tizimi, uchinchidan ta'lim va tarbiyaning muvaffaqiyatini ta'minlovchi o'qituvchi bilan talabalarning o'zaro munosabatining muayyan tizimini tashkil qilishning usuli, turtinchidan talaba individualligini takomillashtirish, iste'dodini qaror toptirish imkonini beruvchi jarayon ekanligi, beshinchidan yakka hol faolyaitning sub'ekti sifatida ruyobga chiqarish asoslidir.

Pedagogik muomala deganda o'qituvchi va talabalar (o'quvchi) jamoasining o'zaro ta'sir malakasi, usuli va tizimi anglashinib uning mohiyati, o'zaro axborot almashishi, ta'limiy va tarbiyaviy ta'sir o'tkazish o'zaro tushunishga erishish va uni tashkil etish tushuniladi.

Muomala jarayonida uning maqsadga muvofiq amalga oshirishni ta'minlash uchun ijtimoiy nazorat va ijtimoiy qonun qoidalar muhim ahamiyatga ega. Bu nazoratda 3 ta muhim ta'sir etish vositasi ishtirok etadi: ma'qullamaslik, **qoralash va jazolash**.

Muomalad talaba xulqi ijtimoiy qonun qoidalar maromiga zid kelsa, u holda uni hatti harakati qoralanadi, e'tiroz, tanbeh, eslatish kabi vositalar bilan ta'sir o'tkaziladi. Muomala vaqtida odob, odoblilik muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning muvaffaqiyatli kelishini ta'minlaydi. Uning asosiy vazifalari (axborot almashinuv, o'zaro ta'sir, o'zaro idrok qilish) to'g'ri amalga oshirishni idora qilib turadi.

Har bir fikr bildirilganda muloqotdan qabo'l qilinayottani fahmlab turishi tashqi ko'rinishlari, o'zgarishiga e'tibor berish, o'zr so'rash, tavoze bilan murojaat qilish evaziga muomala odobi ushlab turiladi.

Muomala jarayonida bir hatti-harakat o'ylanmay bildirilgan fikr, ortiqcha imo-ishora odobsizlikni keltirib chiqaradi.

Odobsizlik esa nizoli vaziyat, qarama-qarshilik ziddiyatli holatni keltirib chiqaradi. Buning natijasida muomala fikr almashuv o'zini vazifasini nizoli vaziyatga bushatib beradi. Pedagogik muomalada psixologik aloqa o'rnatish alohida ahamiyatga ega, chunki talaba bilan o'zaro munosabat, hurmat, ishonch negizida quriladi. Bunda o'qituvchi talabaning hyqq va majburiyatining uning maktabda, jamoada, oilada bajaradigan roli nimada iborat ekanligini e'tibordan chetga chiqarmasligi lozim.

2.O'quv-tarbiya jarayonida pedagogik muloqotni boshqarish uslublari. Psixologiyada rahbarlarning o'z jamoasi a'zolari bilan munosabat texnikasi tahlil etilib, turli tipdagi ijtimoiy-psixologik portretlari ishlab chiqilgan. Rahbarlarning muloqotni boqarish uslublari: avtoritar, demokratik,

liberal uslub tarzida berilgan. Mana shu uslublarni pedagogik muloqotda o'qituvchi rahbarligi uslubi tarzida kurish mumkin.

Avtoritar uslub. O'qituvchi guruhning faoliyat yo'nalishini shaxsan o'zi belgilaydi, kim-kim bilan o'tiradi, kim bilan ishlaydi o'qituvchi o'zi hal qiladi. Bunday uslubda ish yurituvchi o'qituvchi o'quvchilar tashabbusiga yo'l bermaydi. Hamkorlikning asosiy shakli-buyruq, ko'rsatma, instrO'qsiya, ogohlantirish. Hatto kamdan-kam bildiriladigan minnatdorchilik ham kamsitish shaklida bo'ladi. "Sen bugun yaxshi javob berding. Sendan buni kutmovdim" kabi.

Demokratik uslub. O'qituvchi faoliyat maqsadini har bir o'quvchi ongiga etkazishga, ish borishini hal etishga hammani faol ishtirok etishga undaydi. o'zining vazifasini faqat nazorat va muvofiqlashtirishda emas balki tarbiyalashda deb biladi, har bir o'quvchi rag'batlantiriladi, unda o'ziga ishonch paydo bo'ladi, o'z- o'zini boshqarish rivojlanadi. Demokratik uslubda boshqaruvchi o'qituvchi bolalarning individual qobiliyat va qiziqishlarini hicobga olib vazifalarni optimal tarzda taqsimlashga undaydi. Faollikni rag'batlantiradi, tashabbusin quvvatlaydi. Muloqotning asosiy shakli - iltimos, maslahat, axborot tarzida bo'ladi.

Liberal uslub. o'qituvchi jamoa faoliyatiga aralashmaslikka harakat qiladi, faollik ko'rsatmaydi, maslahatlarga formal qaraydi, turli ta'sirlarga tez beriladi. Javobgarlikdan o'zini olib qochadi.

Eng yaxshi uslub - demokratik uslub. Miqdoriy ko'rsatkichlar avtoritar uslubdan kam bo'lishi mumkin, lekin ishlash ijtiyoqi rahbar yo'g'ida ham davom etadi. Ijodkorlik yuqori bo'ladi, javobgarlik hissi, o'z jamoasi uchun faxrlanish rivojlanadi. Eng yomon uslub - liberal uslub bo'lib, bunda ham ish kam bajariladi, ham sifat yomon bo'ladi.

Avtoritarizm o'qituvchi etO'qmasligini, uning axloqiy va siyosiy tarbiasizligini, pedagogik madaniyati pastligi bilan xarakterlanadi.

O'qituvchilar maktab amaliyotida axloq tarbiasida qo'llashi mumkin bo'lgan quyidagi asosiy pedagogik uslub turlari mavjud:

- Tarbiyaviy maqsadni amalga oshirishga **demokratik yondoshish**, tarbiyaviy ishlar natijasini oshkora muhokama qilish va uni o'quvchilar bilan birgalikda baholab, kelgusi rejalarni to'zishni taqozo etadi. Bu uslub pedagog - o'qituvchi - o'quvchilar kollektivi shaxslararo munosabatlarni erkinlik, demokratik talablar asosida shakllantirib, o'quvchilarning tashabbuskorligi, o'z-o'zini tarbiyalash ishiga ijodiy yondashish orqali barcha psixologik- individual imkoniyatlarini, qobiliyatini ruyobga chiqarishga zamin yaratadi.

- **O'quvchilar bilan do'stona munosabat - pedagogik uslub.** U o'quvchi shaxsini hurmat qilish va talbchanlik mezonini asosida qurilgan. Ushbu uslub asosida o'z faoliyatini tashkil etgan pedagog har o'quvchining kelajagiga umid bilan qarashi, unga individual yondoshishga harakat qilishi, jazo usullarini tartibsiz qo'llamasligi, o'quvchilar kollektivi oldiga istiqbolli tarbiyaviy maqsad qo'yishga intilishi lozim. Aslida bu uslub biz ko'rib o'tgan birinchi uslubga utishga zamin tayyorlashi, unga muqaddima bo'lishi mumkin. Aksincha, o'qituvchi ma'lum pedagogik mohiyatga ega bo'lishga intilmasa, o'z fanidan bilimi sayoz bo'lsa, shaxslararo munosabatlarga ijodiy yondoshmasa, kommunikativ qobiliyatini takomillashtirib bormasa o'quvchilar uni "katta birodar", "konsultant" sifatida asta-sekin tan olmay qo'yishadi. Pedagog o'zining tarbiyaviy ishlarini amalga oshirishdagi etakchilik rolini yo'qotib, o'quvchilar hurmatini engil yo'l bilan qozonmoqchi bo'lgan bachkana shaxsga aylanib qolishi mumkin.

- **Pedagogik muomala – masofa uslubi.** Bundan tajribali pedagoglar ham, faoliyatini endi boshlagan yosh o'qituvchilar ham foydalanishiga harakat qilishlari mumkin. o'qituvchilar asosan pedagogik talabga tayanadilar: o'quvchilar oldiga ma'lum tarbiyaviy maqsadlarni qo'yib, uni bajarilish jarayonini ko'zatish, xatolarini to'zatishtirib, baholash bilan mashg'ul bo'ladilar. Bunday pedagoglar o'qitayotgan sinflarda tarbiyaviy maqsadlar nomigagina amalga oshiriladi, tarbiyaviy tadbirlar o'quvchilarda hatti-harakat motivlari, rivojlanish ehtiyojlarini shakllantirmaydi. Nari borsa,

sinf o'quvchilari ahloqiy bilimlarni o'zlashtirib olishlari mumkin. Lekin bu xil bilimlar amaliyotda kam qo'llaniladi.

- **qo'rquvga asoslangan uslub.** Bundan odatda yosh, tajribasiz o'qituvchilar foydalanishga harakat qiladilar. Ushbu uslub asosan taqiqlashga tayanadi. Bolalar faolligi, tashabbuskorligi inkor etiladi. Bu uslub maktab islohoti manfaatlariga mutlaqo mos emas.

- **Ustamonliq qilishga harakat qilishi uslubi.** Uni odatda ma'lum bilimlarga ega bo'lmagan, pedagog sifatida o'ziga ishonchi yo'q, sinfda o'quvchilar kollektivini boshqara olishga ko'zi etmagan ayrim o'qituvchilar qo'llashga harakat qiladilar. Ammo o'quvchilar ertami-kechmi bu nayrangbozlikning oxiriga etadilar. Buning oldi olinmasa sinfda tarbiyaviy ishlarga jiddiy putur etishi mumkin. o'quvchilar hurmatini qozonishga intilish pedagogik maqsad bo'libgina qolmay, balki tarbiya maqsadlarini amalga oshirish vositasi hamdir.

O'z-o'zidan ko'rinib turibdiki, birinchi va ikkinchi pedagogik uslublar tarbiyaviy faoliyatda yaxshi samara beradi; uchinchi, turtinchi va beshinchi pedagogik uslublardan pedagoglar iloji boricha o'zlarini halos qilishlari kerak.

O'qituvchining talabalarga ta'sir o'tkazish samarasi uning prinsipialligi va talabchanligi o'z aksini topadi. Bundan tashqari u o'ziga, ham o'ta talabchan bo'lmog'i, shaxsiy namunasi bilan tabiiy ravishda obru, e'tibor qozonmog'i lozim.

Muomala jarayonida va hamkorlik faoliyatida o'qituvchining talabalarga ta'sir o'tkazish natijasida ularda:

- o'z-o'zini va o'zgalarni hurmat qilish;
o'z-o'zini va boshqalar faoliyati, xulqini baholash;
o'z-o'zini nazorat va o'zgalarni nazorat qilish;
o'z-o'zini boshqarish (ham bilish faolyaitida, ham xulq atvorda);
- o'z-o'zini takomillashtirish va yangi fazilatlarni egallash shakllanadi.

Do'stona muomala talaba bilan o'qituvchi o'rtasidagi bilimlarni puxta o'zlashtirishni ta'minlaydi va mo'qammal shaxsiy fazilatlarni tarkib toptirishga xizmat qiladi. Pedagogik jarayonda sodir bo'ladigan muomala odobi muallimning ahloqiy madaniyati, tarbiyalanganlik darajasi aks etadi. Muallimning pedagogik kasb egasi sifatida o'ziga o'z kasbiga, o'quvchilarga bo'lgan munosabati uning muloqotida yaqqol namoyon bo'lishi mumkin.

Pedagogik jarayondagi aloqalar tizimida o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi muomala - munosabatlar katta o'rin egallaydi. Bu jarayonda bola insoniyat asrlar davomida to'plangan bilimlarni axloqiy tajribani egallab oladi. Muallimlik pedagogik jarayonda etakchi kishidir. Unga yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash vazifasi yuklatilgan. SHuning uchun ham o'qituvchiga, uning axloqiy sifatlari xulqiga, o'quvchilar bilan muomalasiga nisbatan alohida, yuksak talablar qo'yiladi. Muallim hayotga endigina kirib kelayotgan barkamol shaxs sifatida shakllanayotgan insonlar yosh bolalar bilan muloqotda bo'ladi.

Bolalar ta'lim tarbiya jarayonida umuminsoniy va milliy axloq normalarini o'zlashtiradi. o'quvchi muomala odobini asosan o'qituvchi timsolida anglab oladi. Pedagoglar jamoasida o'qituvchilar o'rtasidagi muomala munosabatlar insonparvarlik, ixtiyoriylik tamoyillariga asoslanadi. Ular odatda ikki xil bo'lib biri rasmiy, ikkinchisi norasmiy muomala deyiladi. Rasmiy muomala munosabatlar o'zbekiston Respublikasining qonunlari, direktiv hujjatlariga asoslanadi. Norasmiy muomala pedagogik etikaning qonunlariga (o'qituvchi odobining) asoslanadi va jamoaning har bir a'zosi tomonidan ixtiyoriy ravishda bajariladi. Muomala odobi psixologik qonuniyatlar, odob normalari, qoidalari, talablari pedagoglar jamoasining fikri asosida boshqariladi. YOshlarga ta'lim-tarbiya berish bir kishining ishi emas, uning pedagoglar jamoasi bajaradi. Ta'lim tarbiyadan ko'zda tutilgan maqsadga erishish uchun maktab, o'quv yurtining butun jamoasi, hamma o'qituvchilar - birlashib harakat qilishlari lozim. Har bir muallimning hatti-harakati, xulqi, muomalasi pedagoglar jamoasining maqsadi talablariga mos

bo'lmog'i kerak. Jamoaning ayrim o'qituvchiga ta'siri pedagoglar jamoasida shakllangan muomala odobi, munosabatlarga bog'liq. Har bir bolaning tarbiyasi uchun mas'uliyatning birligi pedagoglar jamoasining o'quvchiga nisbatan talablari ham bir xil bo'lishini taqozo etadi. Bu o'qituvchi odobining qonuniyatlaridan biridir. Darsda o'quvchilarning intizomi pedagogik jamoadagi muomala odobi, axloqiy munosabatlar darajasini ko'rsatadi. Maktabda o'quv intizomini saqlash butun pedagoglar jamoasining ishi. Pedagoglar jamoasida o'zaro yordam va ishonchning mavjudligi muomala odobiga rioya qilish pedagoglar jamoasining maqsadga o'qituvchilarning axloqiy saviyasiga bog'liq. Pedagoglar jamoasida o'zaro muomala munosabatlar kollegiallik va yakka boshchilikka, intizomni coqlashga asoslanadi. Pedagogik jamoada sog'lom aqliy ruhiy muhit mavjud bo'lsa, axloqiy norma va yo'l-yo'riqlar bajarilibgina qolmasdan balki ular har bir muallimning e'tiqodiga odatiga aylanadi. Pedagoglar jamoasining shaxs va kollektiv uchun foydali ishlariga asoslangan ta'sir natijasida muallimning ma'naviy qiyofasida chuqur sifat o'zgarishlari sodir bo'ladi. Ijtimoiy burchni to'g'ri anglash, xulqni to'g'ri baholay olish odatda shakllanadi, jamoada o'zaro muomala yaxshilanadi. Pedagoglar jamoasidagi muomala munosabatlar bu oddiy do'stlik va qo'shnichilik emas, balki umumiy ish uchun javobgar jamoa a'zolarining mas'uliyatli bog'lanishlaridir.

Pedagoglar jamoasida ijodkorlik muhiti muomala odobini shakllantirishning muh $\ddot{u}$ m shartidir. Muomala odobining shakllanishida jamoat tashkilotlarining roli katgadir. Ular muallimning obrusini oshirish jamoat ishlarisha faol qatnashtirish yo'uli bilan o'qituvchining axloqiy va pedagogik madaniyati, mas'uliyatini oshirishga ko'maklashadi. Muallim har bir so'zini o'ylab gapirishi, boshqalarning, kasbdoshlarining so'zi, fikri, mulohazalarini tinglab bilish ham pedagogik jamoada o'zaro muomala munosabatlarini yaxshilashga xizmat qiladi.

3.O'qituvchining o'quvchi bilan bo'lgan muloqatida ishontirish va ta'sir etish usullaridan foydalanish.

Pedagogning tutgan yo‘li. Agar o‘qituvchi o‘quvchilarga nisbatan muayyan holatda tursagina (bu holat ularning yoshiga qarab turlicha bo‘ladi) pedagogik ta’sir ko‘rsatishni muvaffaqiyatli amalga oshira oladi. Mazkur holat o‘quvchilar bilan muomala sohasida o‘qituvchining asosiy yo‘l-yo‘rig‘idan iborat bo‘lib, u o‘quvchilarning psixologik va yosh xususiyatlariga monand bo‘ladi. o‘quvchilar yoshiga muvofiq ravishda o‘qituvchi holati (tutgan yo‘li) ning o‘zgarish mezonlari - bu o‘quvchilar jamoasiga nisbatan tashqi holatdan ma’lum darajada ichki holatga o‘tish, o‘quvchilarga bevosita ta’sir ko‘rsatishning kamayishi va bevosita ta’sirning ortishi jamoani boshqarish vazifalarining bir qismini o‘quvchilarni o‘z-o‘zini boshqarish organlariga berish, har bir bola shaxsining ichki olamiga ko‘proq ta’sir ko‘rsatishiga o‘tishdir.

Turli yoshdagi o‘quvchilarning muomalasiga ta’sir ko‘rsatish sub’ekti bo‘lgan o‘qituvchi tutgan yo‘lning umumlashtirilgan tavsifini quyidagicha tasavvur qilish mumkin. quyi sinflarda o‘qituvchi tashkilotchi bo‘lib maydonga chiqadi. (To‘quvchi, ta’sis etuvchi). Pedagogning kichik yoshdagi o‘quvchilar hayotiga ta’sir ko‘rsatishining asosiy mazmuni uni tashkil etish zarurati bilan belgilanadi.

Kichik yoshdagi o‘quvchilar jamoalarida talabchan va quvnoq tarbiyachi bo‘la oladigan bolalarning faol ijodkorlik bilan to‘la hayotini tashkil etib, ular orasida o‘zaro xayrixoxlik, g‘amxurlik vaziyatini, zavqli vaziyatni vujudga keltira oladigan tarbiyachilar katta obru - e’tibor qozonadilar. Bolalar katta yoshdagi bunday kishilarni o‘z do‘stlari deb qabo‘l qilishga mayildirlar. Bu eng yaxshi munosabat bo‘lib, u tarbiyachining tashkiliy vazifalarni hal etishini osonlashtiradi.

O‘smirlar o‘qiydigan sinflarda o‘qituvchining holati rahbar degan so‘z bilan ifodalanishi mumkin. U ko‘rsatuvchi, murabbiy, boshlovchi, sifatida ish ko‘radi. Pedagoglarning o‘smirlarga ta’sir ko‘rsatishining asosiy mazmuni ularning faoliyatiga rahbarlik qilish zarurati bilan belgilanadi, bu faoliyat o‘z-o‘zini tashkil qilishning ko‘proq ulushini o‘ziga qamrab oladi. Bu esa

o'qituvchining ta'lim-tarbiya jarayonining rahbari sifatida o'quvchilarga qo'yadigan talablari mazmunini belgilab beradi. o'smirlar pedagogik talablarni ongli va sidqidildan bajarishlari uchun talab mavzusiga nisbatan o'qituvchi va o'quvchining bir xil yo'l tutishi zarurdir, u bilish nuqtai-nazaridan qiziqarli bo'lishi yoki amaliy jihatdan foydali bo'lishi zarur, yoxud jamoa faoliyat jarayonini qulaylashtirish uchun zarurdir, aks-holda talab samarasiz bo'lib qoladi.

Katta yoshdagi o'smirlarga nisbatan o'qituvchi homiy yoki tarbiyachi holatida turadi. Bunday holat shuni taqozo qiladiki, o'qituvchi faoliyatining shunday sohalarida, ya'ni bevosita aralashuv kam samara beradigan sohalarda o'quvchilarning o'zaro harakatlariga alohida e'tibor berish lozim, bu esa pedagogdan katta yoshdagi o'smirlarga o'ziga xos homiylik qilishni talab etadi, bu avvalo ularning bu sohadagi ahvoli yaxshi bo'lishi haqida bevosita g'amxurlikni o'z ichiga oladi. SHu munosabati bilan o'qituvchilarning o'quvchilar bilan munosabati xarakteri ko'p jihatdan pedagoglarning katta yoshdagi o'smirlarning o'ziga xos bo'lgan katta bo'lishga intilishdan iborat yosh xususiyatini qanchalik hisobga olishiga bog'liq.

O'qituvchi o'quvchilarning katta bo'lib qolganligini e'tirof etishmagach, ularning bir qismi o'qituvchilar bilan o'zlarining chinakam qiyofalarini yashirib muomala qila boshlaydilar. Ular ba'zan o'qituvchilarga ma'qul tarzda o'zlarini tutishga intiladilar. SHunday qilib, tarbiyalanuvchilarda moslashuvchanlik va nosamimiylik kabi xususiyatlar shakllanishi uchun zamin yaratiladi. Bu esa o'qituvchining o'quvchilarga ta'sirini qiyinlashtiradi, ularni to'lqinlantirayottan muomalalarni hal qilishga yordam ko'rsatish, ya'ni homiylik pozitsiyasini ruyobga chiqarish imkoniyatidan mahrum etadi.

YUqori sinflarda o'qituvchining holati konsultant, ya'ni muayyan sohada maslahatlar beruvchi mutaxassis so'zi bilan ifodalanishi mumkin. o'quvchilarga ta'sir ko'rsatish mazmuni o'qituvchi ularning faoliyati bilan bog'liq ravishda beradigan tavsiyalar bilan belgilanadi.

O'qituvchi bilan o'quvchi ob'ektiv ravishda turli avlod vakillari hisoblanadilar. Har bir yangi avlod oldingi avlodlarga nisbatan bir muncha yangi sharoitda hayotga kirib keladi. o'quvchilarning o'zlari ham avloddan-avlodga o'zgarib boradilar. Buning oqibatida har bir yangi avlod ota merosini passiv ravishda emas, balki faol ravishda o'zlashtiradilar. Bu o'zgartirish katta avlodlar bilan doimiy muloqotda bo'lgandek sodir bo'ladi. o'qituvchi yuqori sinf o'quvchilari bilan muloqot yo'li bilan muomala qilganda utmish g'oyaviy merosining muhim ahamiyatini tasdiqlab borishi lozim. Bunday holda u keng muammolar bo'yicha maslahatchi bo'lib qoladi va yuqori sinf o'quvchilariga samarali ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ishontirish va ma'qul qilish. Ishontirish faqat o'qituvchi bilan muloqotga emas balki boshqa hollarda ham o'quvchiga ta'sir qiladi. (o'rtacha qobiliyatli, sekinlik bilan ish qiluvchi o'quvchi borgan sari yomon o'zlashtiradigan bo'la boradi. o'qituvchining "Nima uchun o'zlashtirmayapsan?" degan savoliga "Mening kallam ishlamaydi", deb javob beradi. Suhbatdan aniq bo'ladi-ki, uyda vazifa bajarganda buvisi yonida o'tirgan va uning sekin harakatlanishi va sekin fikrlashidan zerikaib "Sening kallang ishlamaydi", degan ekan. Bola bu fikrga o'zini ishontirib yomon o'zlashtira boshlagan.

Ishontirish ijobiy va salbiy bo'lishi mumkin. o'qituvchi o'quvchida ijobiy holat - uy vazifasi tayyorlashga shakllanishini xoxlaydi. Uning ko'ziga ifodali qarab, hO'qmron tovushda deydi: "Sen yaxshi o'qishni xoxlaysan va o'qiy olasan. Bugun soat Zda dars tayyorlashga o'tirasan".

SHaxs rivojlanishiga o'z-o'zini ishontirishning o'rni muhimdir. o'z-o'zini ishontirishning yuksak darajasini biz yoglar faoliyatida kurishimiz mumkin.

O'quvchi o'z kamchiligini bilib, uni to'g'rilashga kirishishini ko'rsak o'z-o'zini ishontirdi deb bilamiz. Ba'zan esa salbiy holatlar, sifatlarga o'z-o'zini ishontirish ham bo'ladi.

O‘z-o‘zini ishontirish tarbiyaviy maqsadlarda qo‘llash faqat etarli darajada rivojlangan shaxsda qo‘llash mumkin.

Ishonuvchanlik - bu kishining o‘z xulqini boshqa kishi yoki kishilar guruhi talabi bilan o‘zgarishi.

Ishonuvchanlik - nerv sistemasining normal holati. Lekin uning aks etishi turli hollarda turlicha. U yoshga (yoshroqda yuqoriroq), jinsga (ayollarda ishonuvchanlik), intellektga (ma’lumot oshishi bilan inonuvchanlik pasayadi), sog‘liq holatiga (charchaganda, kasallikdan so‘ng ishonuvchanlik yuqori bo‘ladi) va boshqa omillarga bog‘liq. Bundan tashqari ishonitiruvchi shaxsning roli ham muhim.

O‘quvchilar bilan muomala odobi. Pedagogik jarayondagi aloqalar tizimida o‘qituvchi bilan o‘quvchi muomala-munosabatlar katta o‘rin egallaydi. Bu jarayonda bola insoniyat asrlar davomida to‘plagan bilimlarni, axloqiy tajribani egallab oladi. Muallim pedagogik jarayonda etkachi kishidir. Unga yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalash vazifasi yuklatilgan. SHuning uchun ham o‘qituvchiga nisbatan alohida, yuksak talablar qo‘yiladi.

Muallim hayotga endigina kirib kelayotgan, barkamol shaxs sifatida shakllanayotgan insonlar – yosh bolalar bilan muloqotda bo‘ladi. Bolalar ta’lim-tarbiya jarayonida umuminsoniy va milliy axloq normalarini (mezonlarini) o‘zlashtiradi. o‘quvchi muomala odobini asosan o‘qituvchi timsolida anglab oladi. Sevimli muallim bola uchun bir umr ideal, ibrat, namuna bo‘lib qolishi ham mumkin.

Respublikamiz o‘qituvchilari orasida o‘z ishining ustasi, Xalq o‘qituvchisi, Xizmat ko‘rsatgan o‘qituvchi deb tan olingan, ota-onalar, yoshlar e‘zozlab Ustoz deb ataydigan mo‘‘tabar insonlar ko‘plab topiladi. Ular pedagogik ishda fidoyilik ko‘rsatib, muallimlik burchini yuksak darajada bajarib, bolalarga bilim berib, ular qalbiga halollik, go‘zallik, haqiqat, odeb axloq nurini singdira olganliklari, xushmuomala bo‘lganlari uchun ham bunday obro‘ va hurmatga erishganlar.

Afsuski, hamma muallimlar haqida ham shunday deb bo'lmaydi. o'zining dag'al muomalasi bilan bolaning ko'nglini o'qishdan sovutib, dilini o'rinsiz ranjitadiganlari ham uchrab turadi. Pedagogik tajribada bunga misollar ko'plab topiladi. Bundaylar yoshlar tarbiyasiga, ularning axloqiga salbiy ta'sir etadilar. Tarbiyaviy ishlarga to'zatish qiyin bo'lgan darajada ziyon etkazadilar.

Barkamol, ijodkor shaxsni shakllantirishga, tarbiyalashga doir axloqiy normalar pedagogik etikada ifodalangan. Tarbiyalanuvchiga ijobiy ta'sir o'tkazish shartlaridan biri bolaga bo'lgan ishonch bilan unga nisbatan qo'yilayotgan talablarning birligidadir. Bu qoida pedagogik amaliyotda ko'p marta sinovdan o'tgan va o'zini oqlagan. Muallimlar, talabalar bilan o'tkazilgan suhbat natijalari shundan dalolat beradiki, maktabda xushmuomala o'qituvchilar bilan bir qatorda bolalarga xuda-behuda do'q urib, baqirib muomala qiladigan muallimlar ham uchraydi. Bunday muomala jamiyatda qabo'l qilingan umuminsoniy va milliy axloqiy normalarga to'g'ri kelmaydi. Bunday o'qituvchilar bolalar orasida obro' orttira olmaydilar.

Pedagogik jarayon, tarbiya jarayoni, odamlarning tabiati shu darajada murakkabki, muallim ba'zan istasa-istamasa qo'pollik qilishga «majbur» bo'ladi, o'quvchi muallimning o'rinli talablarini bajarmayotgan paytlarida u o'zini tutolmay qoladi. Muallim o'z talablarini, hatto qo'pollik holatini ham, bolaga yaxshilik qilyapman deb hisoblaydi, chunki bu ishni bolaga bilim berish, uni to'g'ri yo'lga solish, yaxshi odam qilib tarbiyalash uchun qilayotganiga ishonadi. Sa'diy SHeroziyning «Guliston» (Toshkent, 1968) asarining "Tarbiyaning ta'siri bayoni" bobidagi hikoyatlarda: Alisher Navoiyning "Mahbub-ul-qulub" asaridagi «Mudarrislar to'g'risida», «Maktabdorlar to'g'risida»gi maqolalarida bildirilgan mulohazalar bu fikrimizga hamohangdir.

Bunday holatlar ko'pincha tarbiyasi qiyin bola bilan muomalamunosabatlar jarayonlarida sodir bo'ladi. SHuni ham unutmaslik lozimki, bunday bola odatda, nosog'lom oiladan chiqadi. Bola oiladagi yomon

muhitning qurboni bo'lishi ham mumkin. Tajribali pedagoglar tarbiyasi qiyin bola bilan ishlash, muomala qilish murakkabligini, shu bilan birga ular insoniy mehrga zor, xush muomalaga, e'tiborga muhtoj ekanligini, bundaylarga nisbatan sabr-toqatli, bardoshli, kechirimli bo'lish zarurligini ham ta'kidlaydilar.

Jismoniy jarohat olgan bolani o'qituvchi jazolamasligini hamma biladi. Jismoniy tarbiya muallimi oyog'ini jarohatlagan boladan yugurish musobaqasida qatnashishni talab etmaydi. Bola ba'zan qalbi, ruhi jarohatlangan holda maktabga kelishi mumkin. Ta'lim jarayonida buni hamma o'qituvchilar e'tiborga oladimi? Afsuski, yo'q. «Bola javob berishni xohlamayapti, dars tayyorlashni istamagan» deb hisoblab, hamma o'qituvchilarga bir xil talab qo'yish, bir xil muomala qilish hollari ko'plab uchraydi. Ba'zan boladan hatto u bajara olmaydigan ishlar ham talab etiladi. Ayrim o'qituvchilar bolaning oilasidagi, ota-onasidagi nuqsonlari uchun ham uni ayblashga urinadilar.

Voqeyiy hikoyat. To'qqizinchi sinf o'qituvchisi Karim bir kuni darsni tayyorlamay keldi. Muallima unga «ikki» baho qo'ydi. Oilada Karim onasi bilan yashaydi, otasi boshqaga uylanib ketgan. Muallima Karimga «yomon» baho qo'ygani etmagandek, unga zarda bilan: «Otang sizlarni bekorga tashlab ketmaganga o'xshaydi, bunday boladan qochib qutulishdan boshqa chora yo'q», - deb uni sinfdan chiqarib yubordi. Muallimning bu muomalasi o'qituvchini tahqirlash bilan birga sinfdagi boshqa o'qituvchilarning ham noroziligiga, nizo kelib chiqishiga sabab bo'ldi.

Talabchanlik o'qituvchi odobining normalaridan biri hisoblanadi. O'qituvchining bolaga qo'yayotgan talabi adolatli bo'lmog'i kerak. Muallimning talabchanligida uning bola shaxsiga chuqur ishonchi ifodalanadi. Bu insoniylikning namoyon bo'lishi, ya'ni rivojlanayotgan bola shaxsi to'g'risida, o'ziga va jamiyatga foyda keltira oladigan barkamol kishini tarbiyalash to'g'risidagi g'amxo'rlikdir. Odatda, bolalar murosasozlik va oliftagarchilikni - betayinlik, o'ta muruvvatni – ma'suliyatsizlik, prinsipsizlik

deb tushunadilar. Aksincha yaxshi niyat bilan qilingan oqilona talabchanlik - qattiqqo'l muallimga bolaning hurmati va minnatdorligini oshiradi.

Voqeiy hikoyat. To'liqin maktabda quyi sinflarda past baholar olib o'qirdi. Sakkizinchi sinfga o'tganida fizika o'qituvchisi D. SH. juda talabchan, hech kimni erkalatib qo'ymaydigan kishi bo'lib chiqdi. Muallim uni doskaga chiqaradi. To'liqin fizikaga doir masalani echa olmaydi. o'qituvchi unga boshqa masalani beradi va o'sha boshlagan usuli bilan echishni aytadi.

Nihoyat u masalani to'g'ri echadi. o'qituvchi: «Mening fikrimcha To'liqin, sen uchun bu oddiy masala. Sen murakkabroq masalalarni ham echa olasan, faqat, ko'proq ishlash kerak» deydi. Maktabni bitirgach, texnika universitetiga o'qishga kirdi. Muhandislik kasbini egalladi. Bir kuni To'liqin o'quvchilik yillarini eslab bunday dedi: «Fizika o'qituvchimiz qattiqqo'l, talabchan edi. U bizni boshqa fanlarga qaraganda fizikani ko'proq o'qishga majbur etardi. Biz uning aytganlarini bajarar edik, chunki u yaxshi odam, hatto do'stimiz edi».

O'qituvchi avvalo, o'ziga talabchan bo'lmog'i kerak, shundagina bolaga nisbatan qo'yayotgan talablari o'rinli, samarali bo'ladi. Aks holda uning «talabchanligi» bolaning g'ashini keltirish va o'quvchilar uni bajarmasliklari mumkin. Bolaga biror topshiriq berayotganda u o'quvchining kuchiga mosligi, bola uni bemalol bajara olishiga muallimning ishonchi komil bo'lsin. Bola oldiga qo'yiladigan talablar, unga berilayotgan vazifalar sekin-asta murakkablashtirila borishi, o'quvchilarning qobiliyati, individual xususiyatlarini hisobga olib tabaqalashtirishi lozim.

Muallim har qancha hushyor, ehtiyotkor bo'lsa ham sinfdagi hamma bolalarning ruhiy holatini, iztiroblarini bilmasligi mumkin. Bu ishda muallim sinf bolalar jamoasining ko'magiga tayanmog'i lozim. Sinf jamoasi boshiga tashvish tushgan bolaning holidan xabardor, unga hamdard bo'lishiga erishmoq kerak. SHunda muallim bilan o'quvchi o'rtasidagi muomala natijasida sodir bo'ladigan ayrim xatolarning oldini olish imkoni tug'iladi.

Bolaning ruhiy holatini tushunish, sinfdoshlarida unga nisbatan xayrixohlik, g'amxo'rlik xis - tuyg'usini uyg'otish o'qituvchining yuksak pedagogik, oxloqiy madaniyatidan dalolat beradi. Odobli, madaniyatli muallim bolalar bilan qo'pol muomala qilmaydi, o'quvchining «sirini» oshkor etmaydi, uning ustidan kulib, qalbini jarahatlamaydi. Aksincha, fikr-mulohazasi qotib qolgan, bolalarning qalbi, ehtiyoj va qiziqishlarini inobatga olmaydigan, hammaning xulqini bir xil qolipda baholaydigan muallim ko'pincha pedagogik muomala odobi normalarini bo'zadi, bolalar orasida obro' ham ololmaydi. Bunday muallim odatda, agar bola mo'min-qobil bo'lsa, uni manman, takkabur deb hisoblaydi. qobiliyatli, lekin sho'x bolalarni xush ko'rmaydi, natijada o'qituvchiga hurmatsizlik, konflikt mojarolar kelib chiqadi.

Bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyatda axloqiy tarbiya jarayoniga xos qarama-qarshiliklar manfaatdorlik, axloqiy-ruhiy omillar, shuningdek, muhit ta'sirida sodir bo'lishi mumkin. Bunday faktorlar qatoriga quyidagilar kiradi:

- bola tarbiyalanayotgan muhitdagi axloqiy tajriba, xulqiy odatlar jamiyatda qabo'l qilingan umuminsoniy, milliy axloq mezonlarlariga mos kelmasligi;
- bolada ilgari shakllangan qiziqish va istaklar axloqiy tarbiyaning maqsadiga to'g'ri kelmasligi;
- bolaning irodasi, o'zini tuta bilish darajasi bilan tarbiyachi-o'qituvchining talablari bir-biriga mos kelmasligi;
- bolaning jamoada o'z o'rnini topishga bo'lgan intilishi bilan o'z manfaatlarini jamoaning manfaatlariga bo'ysundirish zarurligini bir-biriga mos kelmasligi;
- tarbiyachi, o'qituvchining pedagogik, axloqiy madaniyat darajasi o'qituvchilarni axloqiy tarbiyalash sohasida kun tartibiga qo'yilayotgan vazifalar, talablarga mos kelmasligi.

Bu qarama - qarshiliklar ob'ektiv yoki sub'ektiv harakterga ega bo'lishi mumkin. Tarbiya jarayonida ular sub'ektivlikdan ob'ektivlikka o'tishi yoki aksincha bo'lishi ham mumkin. Masalan, ota-onalarning axloqiy madaniyat darajasi sub'ektiv faktor hisoblansa ham u bola uchun ob'ektivlik harakteriga ega, chunki ota bilan onani tanlab olish mumkin emas.

Sub'ektiv qarama - qarshiliklar ham, ob'ektiv qarama-qarshiliklar ham jiddiylashib, nizolar chiqishiga olib kelishi mumkin. Burch bilan istak o'rtasidagi, zarurat bilan erkinlik o'rtasidagi ob'ektiv qarama - qarshiliklar natijasida yuzaga keladigan nizolarni, kelishmovchiliklarni bartaraf etish, ko'pincha, rivojlanish usuliga aylanadi. Bunday konfliktlarni ijobiy hal qilish natijasida shaxs o'z tajribasida jamiyat o'rtaga qo'yayotgan axloqiy талаablarni jamoatchilik va o'qituvchi ta'sirida anglab oladi.

Ob'ektiv qarama - qarshiliklar natijasida vujudga kelgan tushunmovchiliklarni oqilona bartaraf etish o'qituvchining pedagogik madaniyatiga, muomala odobiga, tanlangan vositalarining to'g'riligiga bog'liq. Sub'ektiv sabablarga ko'ra paydo bo'lib, janjallarga olib kelgan qarama - qarshiliklar salbiy natijalar beradi, o'qituvchiga nisbatan ishonchsizlik tug'diradi, o'qituvchi bilan bolalar o'rtasida ruhiy to'siqlar hosil qiladi.

Pedagogik axloq normalariga amal qilishda muallim odob-muomala qoidalarini bo'zmasligi, shu bilan birga muallimning hulqi o'quvchilarning xatti-harakatlarini, o'zaro munosabatlarini ham tartibga solib borishi haqida g'am xo'rlik qilmoq kerak.

O'qituvchi bolaning imkoniyatlarini, qobiliyatini hisobga olgan taqdirdagina undagi kamchiliklarni bartaraf eta oladi, uning pedagogik talablarini bola bajarishi mumkin. Muallimning talablari bolaning imkoniyat darajasidan past bo'lsa, undagi qobiliyatlarning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi: agar muallimning talablari bolaning qobiliyati va imkoniyatlaridan ortiq bo'lsa, bolada o'z kuchiga ishonmaslik, ishdan o'zini chetga olish his-

tuygʻusini paydo qiladi. Muallimning qattiqqoʻlligi va talabchanligi axloqiy tarbiyaning boshqa vositalari bilan birga olib borilishi kerak.

Bola harakat qiladigan hayotiy vaziyatlarni, kutilmagan holatlarni oldindan aniqlash juda qiyin. Bolalarni xatolardan mutlaqo saqlab qolish ham muammo. Muallimning vazifasi oʻquvchiga oʻz xatti-harakatlarining natijasini koʻz oldiga keltira bilishni va oʻz hulqi uchun masʼul ekanligini tushuntirish, anglatishdan iborat. Bu muallimning dam olish paytlarida ham. oʻqishdan tashqari vaqtlarda ham oʻquvchilar bilan oʻzaro muomala odobida maʼlum axloqiy normalarga rioya qilishni talab etadi.

4.Pedagoglar jamoasida muomala odobi. Pedagoglar jamoasida oʻqituvchilar oʻrtasidaga muomala, munosabatlar insonparvarlik, demokratiklik, ixtiyoriylik tamoyillariga asoslanadi. Ular odatda, ikki xil boʻlib, biri - rasmiy, ikkinchisi – norasmiy muomala deyiladi. Rasmiy muomala, munosabatlar Oʻzbekiston Respublikasining qonunlari, direktiv hujjatlariga asoslanadi. Norasmiy muomala pedagogik etikaning (oʻqituvchi odobining) qonuniyatlariga asoslanadi va jamoaning har bir aʼzosi tomonidan ixtiyoriy ravishda bajariladi. Muomala odobi psixologik qonuniyatlar, odob normalari, qoidalari, talablari pedagoglar jamoasining fikri asosida boshqariladi.

Oʻzbekiston Respublikasi maktablarida yoshlarni barkamol insonlar qilib tarbiyalash, ular ongiga umuminsoniy va milliy-madaniy, maʼnaviy, axloqiy qadriyatlarni singdirish talab etiladi. Bu oʻz navbatida pedagoglar jamoasidan har bir bolaning tarbiyasi uchun yuksak masʼuliyatni, bolaga nisbatan bir xil talablar qoʻyib, birgalikda tarbiyaviy taʼsir oʻtkazishni taqozo etadi. oʻqituvchi odobida muallimlar oʻzaro muomal munosabatlarida amal qilishlari zarur boʻlgan axloqiy talablar ishlab chiqilgan.

Darsda oʻquvchilarning intizomi pedagogik jamoadagi muomala odobi, axloqiy munosabatlar darajasini koʻrsatadi. Maktabda oʻquv intizomini saqlash butun pedagoglar jamaosini ishi. Pedagogik amaliyotda esa har bir muallim oʻquv intizomini saqlash uchun oʻzicha yoʻl tutadi: baʼzilar – darsni

jonli, qiziqarli tashkil etish bilan: ba'zilar esa "ikki" baho qo'yish, qattiqqo'llik bilan dars jarayonida tartib intizomni ta'minlashga intiladilar. Bolaga do'q - po'pisa qilish, baqirish, hulqiga yomon baho qo'yish bilan uni vaqtincha tiyish mumkin, lekin bu, ongli intizomni tarbiyalash usuli emas va pedagogik odob talablariga to'g'ri kelmaydi.

Pedagoglar jamoasi ma'lum talablar qo'yish, faoliyatiga axloqiy baho berish yo'li bilan o'qituvchining xatti-harakatlarini yo'naltirib, o'zgartirib, to'g'rilab beradi. Pedagogik jarayonda muallimning erkin bo'lishi bilan birga intizomga ongli ravishda rioya qilishi, ijodkorlik bilan bo'ysunishi birga olib borilgan taqdirdagina pedagoglar jamoasining fikrini, axloqiy talablarini muallim ixtiyoriy ravishda bajaradi. Bunday muhit o'qituvchida o'z kuchiga ishonch tuyg'usini o'stiradi.

Pedagoglar jamoasida o'zaro yordam va ishonchning mavjudligi muomala odobiga amal qilishning muhim shartlaridan biridir. o'zaro yordam va bir-biriga ishonch pedagogik, metodik adabiyotlardan bilib olgan yangiliklarni o'zaro baham ko'rish, tajriba almashish kabilarda yaqqol namayon bo'ladi. Kishi bir so'm pulini sherigi bilan baham ko'rsa, uning cho'ntagidagi pul miqdori kamayadi. Lekin kishi o'zidagi bilimni boshqaga o'rgatsa, bilimlar soni ko'payadi, o'rgatgan kishining bilimi kamayib qolmaydi, aksincha mustahkamlanadi. Pedagoglar jamoasida yangi g'oyalar, bilimlarni o'zaro almashish muomala odobining qonun-qoidasi darajasiga ko'tarilishi har bir muallim buni o'z xohishi, qalb amri bilan bajarishi hamma uchun foydalidir. Muomala odobiga rioya qilish pedagoglar jamoasining maqsadiga, o'qituvchilarning axloqiy saviyasiga bog'liq.

Ota-onalar bilan muomala odobi. Maktabda ta'lim-tarbiya ishlarining samaradorligi faqat o'qituvchining tayyorgarligi, ma'naviy qiyofasi va o'z vazifasini qanday bajarishigagina bog'liq bo'lib qolmasdan, bola yashaydigan muhit va oilaning ta'siriga ham bog'liqdir. Oila bolani axloqiy tarbiyalash, uning ma'naviy - axloqiy yo'nalishlarini shakllantirishning muhim omilidir.

Oila bola tarbiya oladigan eng birinchi jamoa bo'lib, bola unda axloqiy qoidalarni, urf - odatlarni bilib oladi, dastlabki axloqiy tajriba orttiradi.

Har bir inson yoshlikda ona qo'lida tarbiya oladi. Ona allasi bilan birga bola qalbiga ona muhabbati singadi va onaning erkalatishlari bir umr yodda qoladi, oilada bola yaxshi bilan yomonning farqini ajratishni o'rganadi. Oila tarbiyasi orqali bola ongida umuminsoniy na milliy qadriyatlar, yashashdan maqsad haqida dastlabki tasavvurlar hosil bo'ladi. Oilada shaxsning ijtimoiy fazilatlari tarkib topadi. Bola maktabga qadam qo'yganda yaxshi va yomon narsalar haqida tasavvurga ega bo'ladi. o'qituvchi bolada qanday axloqiy tushunchalar mavjudligini va bu tushunchalar, axloqiy fazilatlar qanday sharoitda shakllanganligini ham bilmog'i kerak. SHuning uchun ham muallim o'quvchilarning ota-onalari bilan aloqa bog'lab, bolani tarbiyalashda ular bilan hamkorlikni yo'lga qo'yishi lozim.

Bolani maktabga, o'qishga qabo'l qilayotanda muallim uning ota - onasi bilan tanishadi. O'qituvchi bilan ota - onaning muomalasi, aloqalari ana shu tanishuvdan boshlanadi, muallim bilan ota - onalar o'rtasida axloqiy - pedagogik munosabatlar bola maktabni bitirguncha davom etadi. Pedagogik amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar ko'pincha tarbiyasi qiyin bolalarning ota - onasi bilan aloqa o'rnatadilar. Muallimning ota - onaga e'tibori ko'nincha bolaning yomon hulqi, salbiy qiliqlari bilan bog'lig' bo'ladi. Agar bola mo'min - qobil, odobli bo'lsa, ayrim muallimlar uning ota - onasi, oiladagi tarbiyasiga deyarli umuman e'tibor bermaydilar.

Tarbiyaning samaradorligi ko'pincha oila va maktabning bolaga nisbatan bir xil talab qo'ya bilishiga bog'liq. SHuning uchun ham pedagogik axloqqa o'qituvchi bilan ota - onalarning o'zaro munosabatlari, muomalasi masalasiga katta e'tibor beriladi, muallim oila bilan aloqa va hamkorlik qilmasdan turib bolani axloqiy tarbiyalash vazifasini bajara olmaydi. CHunki maktab oilada shakllangan axloqiy fazilatlarni mustahkamlashi yoki salbiy sifatlarni qayta tarbiyalashi lozim bo'ladi.

Otasi yoki onasidan ajralgan bola bilan muallimning o‘zaro muomalasi, jiddiy, nozik ish. Ota yoki onaning vafot etishi bolaga og‘ir qayg‘u, iztirob keltiradi, bunday kulfatga ko‘nikish bola uchun juda qiyin kechadi. Bunday bolalar o‘z dardi, o‘z kayg‘usi bilan ovora, atrofda sodir bo‘layotgan voqea - hodisalarga befarq qaraydigan bo‘lib, yakkalanib qoladi. Muallim bunday bolaga g‘amxo‘r bo‘lishi, yaxshi muomala qilishi uning ruhini ko‘taradi. Bunday paytda muallimning o‘ta rasmiy muomalasi yaxshi oqibatga olib kelmaydi, bolaning irodasini bo‘shashtirib, qiyinchiliklarga bardosh berolmaydigan qilib qo‘yadi. Bolalar orasida shundaylari ham borki, bo‘lar otasi yoki onasi tirik bo‘la turib o‘z farzandlarini tashlab ketganlardir. Eng ishongan va yaxshi ko‘rgan, eng yaqin odamidan ajralib qolgan bolaga qo‘pol muomala qilish uni ranjitadi, qalbini jarohatlaydi. Kichkinagina haqsizlikka ham chiday olmaydigan, har bir narsadan xavfsiraydigan, kattalarning gapiga quloq solmaydigan, qo‘rs, o‘jar, o‘zboshimcha bo‘lib qoladi. Muallimning o‘ta xushyorlik, e‘tibor bilan to‘g‘ri muomala qilishi natijasidagina ularda kattalarga ishonch qayg‘usi qayta tiklanishi mumkin.

Voqeiy hakoya. Karim beshinchi sinfda ikkinchi yilga qoldirildi. Yangi sinf rahbari SH. ayrim o‘qituvchilar va bolaning o‘qishiga kasal onasi e‘tibor bermay qo‘yganliklarini aniqladi. Karim darslarni muntazam qoldirar, uy vazifalarini bajarmas edi. Muallima Karimning oilasiga borib, u har kuni ertalab maktabga ketishi va uyga kech qaytishini bilib oldi. Onasi esa kasalligi tufayli bolasi nima ish bilan shug‘ullanayotganini nazorat etolmas edi. Bir kuni sinf rahbari Karimning uyiga ertaroq borib, uni maktabga birga olib ketmoqchi bo‘ldi. Dars boshlanishiga hali bir soatdan ko‘proq vaqt bo‘lishiga qaramay Karim uyda yo‘q edi. Karimlar oilasi yashaydigan tuman qo‘rg‘oni uncha katta bo‘lmaganligi uchun o‘smirlar ko‘proq boradigan bozorchaga kirib o‘tdi. Ne ko‘z bilan ko‘rsinki. Karim darvozadan kirgan joyda shaftoli sotib turgan edi. Karim bir necha kundan beri bozorda meva sotayotgani ma‘lum bo‘ldi. Bu mevalarni Karim shahar chekkasidagi jamoa xo‘jaligining bog‘idan o‘g‘irlab olib kelayotgan bo‘lsa kerak, deb o‘yladi sinf rahbari.

SHanba kuni sinf rahbarining bir soatgina darsi bor edi. Maktabga borishdan oldin u yana bozorga yo‘l oldi. Karim bozorda ham, uyida ham yo‘q edi. Sinf rahbari jamoa xo‘jaligining bog‘iga qarab yurdi. Karimni kiyimlari yirtilgan, qo‘l - oyoqlari kir, iflos, yig‘lagan, nochor ahvolda uchratdi. qorovul uning qulidan mahkam ushlab, ismi, familiyasi kimligini, qaysi maktabda o‘qishini surishtirayotgan ekan. qorovulxonada kichikroq xaltada Karim daraxtdan o‘zib olgan olmalar turardi. Muallimasini ko‘rgach bola:

Nega hadeb mening orqamdan yurasiz, mendan nima istaysiz? - deb baqirdi.

Bu sizning bolangizmi? – qorovul muallimadan so‘radi.

Ha, mening o‘g‘lim, – dedi sinf rahbari.

O‘g‘lingiz uchun tovon to‘lashingiz zarur.

Qorovul bunday paytda ota - onaga aytish lozim bo‘lgan gaplarni aytdi. Bu og‘ir gaplarni eshitganidanmi, Karimga rahmi kelibmi yoki kasal onasiga rahmi kelganidanmi muallimaning ko‘zlariga yosh keldi.

Mayli, o‘zilgan mevalar uchun tovonni to‘layman. U boshqa bunday qilmaydi. To‘g‘rimi, bolam? – deb Karimga qaradi. Bola ishonib – ishonmay muallimaning ko‘zlaridagi yoshga hayratlanib qaradi. Muallima sumkachasidan pul chiqarib o‘zatdi. Bu voqea Karimga qattiq ta’sir etdi. Sinf rahbari bolaning qo‘lidan ushlab, yo‘lda unga hech nima demay, o‘z uyiga olib bordi, yuvintirdi, maktabga birga bordi. Maktabda oxirgi dars bo‘layotgan edi. Darsdan so‘ng ular birga bolanint uyiga bordilar. Karim muallimaga «Bu voqeani onamga ayt mang, men bu ishni boshqa qilmayman», – dedi. Darhaqiqat, bu voqea sinf rahbari bilan o‘quvchi orasida sir bo‘lib qoldi. SHundan buyon ko‘p yillar o‘tdi. Karimning onasi vafot etdi. U maktabni bitirib, qishloq xo‘jalik institutiga o‘qishga kirdi. Sinf rahbarining qilgan muomalasi, yaxshiligi bir umrga uning yodida qoldi.

Har bir bolani yaxshi odam qilib tarbiyalashda muallim xam, ota - ona ham manfaatdor. Maqsad birligi o‘qituvchini ota - onalar bilan bog‘lab turadi.

Bolani yoqtirsa ham, yoqtirmasa ham ota - onasi bilan aloqada bo'lish muallimning vazifasi. Muallimning ota - onalar orasidagi obro'si ko'pincha o'quvchining fikri, mulohazalari asosida shakllanadi. Vaholanki, bolaning fikri xato bo'lishi ham mumkin. SHuningdek, muallimning ota - onalar to'g'risidagi fikri ham bolaning suvrati va siyratidan olgan taassurotlariga asoslanadi.

O'qituvchi odobi muallimda ham, ota - onada ham xato fikr, noto'g'ri taassurot qoldirmasligini taqozo qiladi.

Bu prinsipga avvalo muallim amal qilishi lozim, chunki u pedagog - tarbiyachi sifatida o'zini tutishi, mabodo ota - onalarning u haqidagi biror fikri xatoligini sezsa ham, mayda - chuyda o'tkinchi gaplarga berilib ketmasligi zarur. Muallim ko'nglida kek saqlashi bola bilan muomalasida axloq qoidalarining bo'zilishiga sabab bo'ladi.

Muallimning ota - onalar bilan to'g'ri muomala qila olishi murakkab, nozik ish. CHunki hozirgi ota - onalarning ko'pchiligi o'rta yoki oliy ma'lumotli kishilar, ular vaqtli matbuot, televidenie, radio oroqali ko'pgina pedagogik axborotlarni bilib oladilar. Mulkchilik munosabatlarining o'zgarishi ham muomala odobiga ta'sir etadi. Bu hol muallimdan yuksak pedagogik madaniyatli bo'lishini taqozo qiladi.

Turli sabablarga ko'ra bolaning bir maktabdan ikkinchisiga o'tib o'qish hollari pedagogik amaliyotda uchrab turadi. o'quvchi bolalarning yangi jamoasiga qo'shilib ketgunicha ancha vaqt o'tadi. Bu davrda sodir bo'ladigan voqealar o'qituvchi bilan ota - onalarning muomala, munosabatlariga ham o'z ta'sirini o'tkazadi.

Voqeyiy hikoya. Boshlang'ich maktabni a'lochilar qatorida bitirgan SHahlo beshinchi sinfda o'qishni boshqa shahardagi maktabda davom ettirdi. SHahloning kundalik daftarida matematikadan «uch» baholar paydo bo'layotgani ota - onasini tashvishga solib qo'ydi. SHahlo bir hafta darsga bora olmagan kunlari o'tilgan mavzularni bilmasligi bunga sabab bo'lgan, muallimga esa bu gapni aytishga cho'chiyotgan ekan. SHahloning onasi

maktabga borib, sinf rahbari bilan maslahatlashdi. Ertasi kuni matematika o'qituvchisi: «Uyingda men haqimda har xil bo'lmag'ur gaplarni tarqatibsan», - deb SHahloga gapirdi. Onasining matematika o'qituvchisi bilan uchrashuvi ham dilsiyohlik bilan tugadi.

- Qizingiz «uch» olayotgani nega sizni buncha tashvishga solyapti. Bu erda hatto, eng qobiliyatli bolalar ham matematikadan besh» ololmaydi, - dag'dag'a qildi muallima.

- Mening qizim hali siz uchun qobiliyatsiz o'quvchi bo'lib qoldimi - bo'sh kelmadi SHahloning onasi.

Natija shu bo'ldiki, SHahloning matematikadan bilimi ham, baholari ham pasayib ketdi. Muallimning adolatsizligi o'quvchining qalbidagi ishonchni ham barbod qildi, matematikani o'rganishdan ixlosi qaytdi. Pedagogik - odobning muhim tamoyillaridan biriga - maktab bilan oilaning hamfikrliligi, hamkorligiga putur etdi.

Muallimning ota - onalar bilan aloqa qilish yo'llari, vositalari xilma - xildir. o'quvchining kundalik daftariga baho qo'yish, turli xabarlarni bitish, xat yozish, ota - onalar majlisi yoki boshqa yig'inlarda uchrashish, o'quvchining uyiga borish kabilar shular jumlasidandir.

O'quvchining kundalik daftaridan muallim axloqiy tarbiyaning, bolaga ta'sir o'tkazishning muhim vositasi sifatida foydalanishi mumkin va lozim. Aks holda u dars jadvali va uy vazifalari yoziladigan oddiy bir daftarga aylanib qoladi. Ayrim o'qituvchilar bolaning kundalik daftariga hatto, olgan bahosini qo'yishga ham e'tibor bermaydilar, sinf rahbarlari ham bu masalaga turlicha yondoshadilar. Ba'zilar bolaning hafta davomida olgan hamma baholarini yozib qo'ysa, ba'zilar faqat «ikki» yoki faqat «to'rt», «besh» baholarini va qoldirgan darslarinigina yozib, to'g'risiga imzo to'yadilar. SHu bilan birga kundalik daftarga bolaning hulqi va o'qishda erishgan yutuqlari, maslahat va takliflarini yozadigan sinf rahbarlari ham bor. Bolaning kundalik daftarida uchraydigan: «Darslarda faolroq qatnashadigan bo'lding, muallimlaring sendan mamnun», «Fizika va biologiyadan dars qoldirgan

kunlaringda o‘tilgan mavzularni o‘zlashtirib ol, boshqa fanlardan biliming yaxshi», «Jamoatchilik ishlariga, mehnatga munosabatingni o‘zgartir, faolroq bo‘l», «Sinfdoshlaring bilan xushmuomala bo‘l o‘zingni tuta bil, irodangni ishga sol», «Uyda nima ishlar qilishingni menga aytib tur» kabi yozuvlar shundan dalolat beradi. Muallim o‘quvchi bilan gaplashayottandek tuyulsa ham, aslida bu yozuvlar ota - onalar uchun ham eslatmadir.

Voqeiy hikoya. Ettinchi sinf o‘quvchisi To‘lqin darslarni qoldiradigan odat chiqardi. Sinf rahbari bilan qo‘pol muomala qiladigan bo‘lib qoldi. Muallim «Onangga ayt, maktabga kelsin», - deb tayinladi unga. Lekin onasi maktabga kelmadi. Sinf rahbari bo‘layotgan voqealarni ochiq - oydin aytish uchun To‘lqin bilan birga uning uyiga bordi. To‘lqinning onasi og‘ir kasalga chalinib qolganini ko‘rib, bu fikridan qaytdi. Onasiga To‘lqin qo‘li gul bola ekanligini aytib, uniki uyidan xabar olish, oilasiga qanday yordam kerakligini bilish uchun kelganini aytdi. Muallimning bu so‘zlarini eshitib, To‘lqin qattiq ta’sirlandi. Sinf rahbari hovlidan chiqib ketayotganida izidan etib kelgan To‘lqin hayajondan ko‘ziga yosh olib, sinf rahbaridan kechirim so‘radi va boshqa o‘zboshimchalik, intizomsizlik qilmasligini aytdi. SHundan so‘ng uning yurish - turishi, hulqida katta o‘zgarish bo‘ldi. Ayrim sho‘xliklari uchrab tursa ham muallimlar bilan yaxshi muomalada bo‘lib, o‘qishni bitirdi. U qarshi shahridagi zavodlardan birida katta usta bo‘lib ishlamoqda.

SHunday ota - onalar ham borki, bo‘lar - bo‘lmasga bolasini jazolayveradi. Bunday vaziyatlarda muallim bolaning barcha xatolarini hadeb ota - onasiga aytaverishi shart emas. SHuningdek, hal etilgan mojarolar, ilgari bo‘lib o‘tgan voqealarni ham ota - onaga etkazaverish yaxshi natija bermaydi.

Tarbiya masalasida muallimniig va ota - onalarning fikrlari bir - biriga to‘g‘ri kelmasa ham bu sohada ular birga bajargan yaxshi ishlarini yo‘qqa chiqarmaslik lozim. Pedagogik odob muallimdan ota - onalar bilan faqat ularning ko‘magi zarur bo‘lgan paytlardagina emas, balki muntazam ravishda aloqada, yaxshi muomalada bo‘lib turishni talab etadi. SHu bilan, birga ota-onalar jamoatchiligining yordami bilan muallim bolaning hulqiga, axloqiy

tarbiyasiga salbiy ta'sir etayotgan yoki maktab, muallimlar haqida nojo'ya so'zlarni aytib yuradigan ota - onalarga ta'sir etishi mumkin. Ayrim noqobil ota - onaning xatosini tashkil qilishga sinf ota - onalar jamoasini jalb etish ham maqsadga munofiqdir. Ayrim jamoatchi faollar ularga muallimdan ko'ra ko'proq ta'sir o'tkazishi mumkin.

Voqeiy hikoya. Sanjar uy vazifalarini bajarmaydigan, darsga kechikib keladigan odat chiqardi. 5-sinf rahbari Sanjarning uyiga borib yashash, dars tayyorlash sharoitlarini bilib kelish uchun ota - onalar komitetining a'zosi Jo'raevni uning uyiga yubordi. Jo'raev Sanjarning uy sharoitidan xabardor bo'lgach, ota - onalar majlisida shunday dedi: «Bolani uyda nima qilayotganini otasi ham, onasi ham nazorat qilmas ekan. Uy vazifalarini ham Sanjar esiga tushganida va hohlaganida tayyorlaydi. Ba'zan uylariga mehmon kelib, ayniqsa, ziyofatbozlik, ulfatchilik avjiga chiqqan paytlarda dars tayyorlaydimi, o'qishga boradimi - bunga e'tibor beradigan odam uyda topilmas ekan. Majlisda qatnashayotgan Sanjarning otasi norozilik bildirmoqchi bo'ldi: «Men ertadan kechgacha ishda bo'lsam, nima qilishim kerak?» - dedi. Ota - onalardan boshqa biri o'rnidan turib: «Nima, siz boshqalarni ishlamaydigan, bekorchi odamlar deb o'ylaysizmi?» - deb unga e'tiroz bildirdi. Bu majlisda noqobil otaga sinf rahbarining bir o'zidan ko'ra ota - onalarning ta'siri kuchliroq, bo'ldi.

Ayrim ota - onalarda, muallim mening o'g'lim yoki qizimga nisbatan noto'g'ri muomala, adolatsizlik qilyapti, degan taassurot mavjud bo'ladi. Bola, ko'pincha, o'zining biror nojo'ya hatti - harakatini, yomon qilg'ini o'zicha izohlab, to'g'ri deb hisoblab, muallimning tanbehini esa o'ziga nisbatan adolatsizlik deb, xato o'ylaydi va bu o'zining xato fikrini ota - onasiga etkazadi. Ota - ona ham bolaning so'ziga ishonib, voqea nima ekanligini aniqlamay, muallimni yomonlash ya'ni u haqida salbiy fikrga borish yo'liga o'tadi. Pedagogik odobning talablaridan biri shundan iboratki, muallim ota - onalar bilan muomala qilganida bu holatni e'tibordan qochirmasligi lozim. Pedagogik muomala odobining talablaridan biri

o'qituvchining sabr - toqatli bo'lmog'i lozimdir. Ota - onaning maktab va boshqa o'qituvchilar haqidagi tanqidiy fikr - mulohazalarini diqqat bilan eshitish, hatto bunday tanqid noto'g'ri bo'lgan taqdirda ham, muallim ota - ona bilan muomalada o'zini tuta bilmog'i shart.

Lekin bunday muallim ota - onaning u haqida yoki boshqa muallimlar haqida aytayotgan fikrlariga befarq qarashi kerak, degan xulosa chiqmaydi. Bunday paytlarda prinsipsizlik ya'ni adolatsizlik ko'rsatish jamoatchilik orasida o'qituvchi haqida noto'g'ri fikr paydo bo'lishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "Mustaqillik" izohli ilmiy ommabop lug'at. T. 2000y
2. Kaykovus "Qobusnoma", T. 1991 y.
3. YUsuf Xos Xojib. "Qutadg'u bilig" 1990 y.
4. Ma'rupov, Nurmuhammedov. "Qalb quyosh murabbiy". T. 1987
5. M.O.Ochilov, N.Ochilova. "O'qituvchi odobi." T.o'qituvchi 1997
6. YU.K.Babanskiy. Hozirgi zamon umumiy ta'lim maktablarida o'qitish metodlari. T.1990.

